
Hospodářské uspořádání v „nových“ spolkových zemích Německa

Lutz Hoffmann

Hospodářské sjednocení Německa bylo vyvoláno zavedením západoněmecké marky (DM) jako zákonné měny v bývalé NDR již 2. července 1990, tedy ještě před politickým sjednocením dne 3. října 1990. Vytvoření měnové jednoty Německa bylo motivováno politicky. Západoněmecká vláda předpokládala, že tímto aktem způsobí nezvratný hospodářský stav, který ovlivní ekonomické skutečnosti, a tak přispěje k politickému sjednocení. Z ekonomického hlediska byla měnová unie krajně nebezpečným opatřením, protože se rovnala revalvací východoněmecké měny asi o 300 %.

Aby se dopad revalvace na výrobu a zaměstnanost vyrovnal, bylo pak zapotřebí uskutečnit velké převody prostředků ze západního do východního Německa, což vláda původně nepředpokládala. Jistěže si dobře uvědomovala nutnost transferů, ale silně podceňovala jejich velikost a dobu trvání. Věřila, že převody lze snadno financovat dočasnými rozpočtovými deficity, ale že nebude zapotřebí zvyšovat daně. Nyní je už jasné, že to byl omyl. Daně a jiné finanční poplatky se v poslední době zvýšily a budou se i nadále zvyšovat. To vyvolává v německé ekonomice řadu problémů, pro něž se musí hledat řešení.

I. Šok z měnové unie

V roce 1990 se HDP (hrubý domácí produkt) východního Německa snížil o cca 16 %, v roce 1991 o 30 % (graf 1). To bylo interpretováno jako šok poptávky. Zdůrazňovalo se, že se východoevropské trhy zhroutily a že východoněmecké společnosti nemají ani doma, ani v zahraničí žádné trhy. Avšak příčinou propadu výroby nebyl nedostatek trhů. Celková poptávka značně převyšovala nabídku (graf 2), avšak západoněmecké společnosti převládly nad východními na jejich domácím trhu. Navíc nebylo možné ztráty na vývozu do východní Evropy vyvážit zvýšenými vývozy na západní trhy. Proto je zřejmé, že příčinou snížení výroby byl nabídkový šok. V podmínkách měnové unie se četné východoněmecké společnosti staly konkurenceneschopnými.

Ostatní bývalé socialistické ekonomiky musely také čelit rozpadu trhů na Východě. Přesto některé z nich, jako je Česká republika, Maďarsko a do jisté míry i Polsko, byly schopny podstatně zvýšit svůj vývoz na Západ. V tomto ohledu si počínaly mnohem lépe než východní Německo. Příčinou nebyla vyšší kvalita jejich výrobků, ale značná výhodnost jejich nákladů proti dodavatelům z východního Německa. Zatímco bývalá NDR tu stála se silnou revalvací v důsledku sjednocení měny v Německu, tyto země velmi podstatně devalvovaly. Navíc se výrobní náklady ve východním Německu zvýšily také v důsledku značného vzestupu mezd. Západoněmecké odbory požadovaly rychlé vyrovnání mzdové hladiny mezi východním a západním Německem. Vláda neodolala tomuto tlaku, ale ani představitelé západoněmeckého průmyslu se nestavěli proti. Ve východním Německu neexistovali představitelé průmyslového podnikání, protože většina společností byla stále ještě ve státním vlastnictví a řízena „Treuhand-Anstalten“. Proto mzdové náklady na jednotku výroby překotně rostly a nyní jsou celoeconomicky ve východním Německu asi dvakrát vyšší než v západním Německu (graf 3).

V důsledku měnové unie se ceny ve východním Německu rychle přizpůsobily západoněmeckým. Společnosti nemohly proto zvyšovat své ceny v souvislosti s rostoucími mzdovými náklady. Zisky se snížily, pak zmizely a nakonec se změnilly ve ztrátu. Je to jasně patrné z porovnání vývoje produktivity práce s vývojem hodinových mzdových nákladů

(graf 4). Rozdíly by v podstatě odpovídaly zisku a jiným kapitálovým příjmům. Zatím však čisté příjmy z podnikatelské činnosti a z vlastnictví bývalé NDR za rok 1992 činily -7 % hrubého domácího produktu.

II. Přizpůsobování struktury nabídky

Tímto propadem zisků byly nejvíce postiženy hospodářské činnosti, jež musely konkurovat na transregionálních trzích a přitom měly k dispozici jen zastaralé výrobní prostředky, které nemohly rychle nahradit. Týkalo se to především zpracovatelských odvětví. Ve stavebnictví a ve službách je situace jiná, protože tato odvětví nemohou tak snadno odebrat produkty ze vzdálenějších výrobních jednotek. Společnosti v těchto odvětvích mají proto přirozené výhody. A jejich vybavení výrobními prostředky se také snadněji nahrazuje. Kromě toho četné služby za státního plánování vůbec neexistovaly, a proto se mohly ve změněných podmínkách rychleji rozvíjet. Tím se vysvětluje, proč se podíl zpracovatelského průmyslu na tvorbě HDP (v roce 1989 byl na stejné úrovni jako v západním Německu) během dvou let snížil o polovinu, zatímco podíl stavebnictví a služeb se v odpovídající míře zvýšil (graf 5 a 6).

Konkurence také způsobila uvnitř těchto odvětví větší změny. Například ve zpracovatelském průmyslu byla postižena především odvětví nejvíce vystavená transregionální konkurenci, jako je strojírenský průmysl, podniky elektrotechnického průmyslu, výroba kancelářských strojů, obuvi a kožedělných produktů anebo textilního a oděvního průmyslu. Mnohem lépe na tom byla odvětví zásobující domácí oblasti, jako je potravinářský průmysl, polygrafická výroba, nakladatelství a dodavatelé pro stavebnictví, jako jsou lomy a výrobní kovových konstrukcí.

III. Transfery a přizpůsobení poptávky

Větší pokles výroby je zpravidla doprovázen poklesem spotřeby a investic. Investice klesají více než výroba, protože v dobách klesající výroby není třeba vytvářet nové výrobní kapacity. Ve východním Německu došlo však k opačnému vývoji. Jak spotřeba, tak investice po vytvoření měnové unie značně vzrostly. Je to důsledek velkých transferů prostředků ze západního Německa. Podle statistiky národních účtů tyto transfery vzrostly z 45 mld. v roce 1990 na téměř 170 mld. v tomto roce. Tři čtvrtiny pocházely z veřejných zdrojů, především ze spolkového rozpočtu, a jedna čtvrtina ze soustavy sociálního pojištění, hlavně formou podpor v nezaměstnanosti. Transfery činily více než 70 % na tvorbě HDP. Je to pravděpodobně ojedinělý historický rekord transferních plateb jedné země ve prospěch zaostalého regionu. Jelikož se však značná část transferů vrátila zpět do západního Německa ve formě nákupu spotřebních a investičních produktů, transfery se rovnaly velkorysému keynesiánskému programu veřejných výdajů, jenž vyústil ve vysokou míru růstu ekonomiky západního Německa v době, kdy se už většína průmyslových zemí ocitla v recesi.

Důsledkem zmenšující se nabídky a rostoucí poptávky byl mimořádný růst míry spotřeby a investic vyjádřený v HDP (graf 7). Před sjednocením měny tyto dvě míry (podíly) se ve východním Německu nelišily od západoněmeckých. Po sjednocení měny podíl spotřeby rychle stoupl až k 140 % v roce 1991 a od té doby až dodnes mírně klesá. Ze začátku byl vliv transferních plateb ještě zesílen silným poklesem úspor obyvatelstva (graf 8). Jakmile se však ukázalo, že jednotná měna bude znamenat značný pokles zaměstnanosti, míra úspor náhle stoupla a nyní je znovu zhruba stejná jako v západním Německu.

Míra spotřeby ve výši 140 % znamená, že celková míra úspor v ekonomice je -40 %. Příčinou toho jsou vysoké deficity podnikového i veřejného sektoru. Za takové situace bude ekonomika sotva schopna vůbec investovat, protože veškeré investice i značná část spotřeby musejí být financovány z cizích zdrojů. V případě východního Německa byly investice v plné míře financovány transfery ze západního Německa.

Vlivem velkých transferů ze soukromých i veřejných zdrojů míra investic od sjednocení měny soustavně rostla až na mimořádně vysokou úroveň 54 % v roce 1993. Je to pravděpodobně historicky nejvyšší míra dosažená v jedné zemi. Zatímco veřejné investice vyjádřené v absolutní hodnotě jsou nižší než soukromé, měřeny na jednoho obyvatele a ve srovnání se západní částí Německa jsou velmi pozoruhodné. Současné veřejné investice na

jednoho obyvatele ve východním Německu jsou o 30 % vyšší než v západním. Je to velmi důležité, protože to umožňuje východní části dosáhnout stejné úrovně infrastrukturního vybavení se západní částí. Soukromé investice rostly také dynamicky, ale zatím ještě nedosáhly západoněmecké úrovně na jednoho obyvatele. Mohlo by k tomu dojít v příštím roce.

IV. Schodek zahraničního obchodu

Strukturální deformace poptávky a nabídky ve východoněmecké ekonomice se odrážely v rychle rostoucím deficitu běžných plateb v celkové platební bilanci (graf 9). Slabá domácí nabídka a silná celková poptávka vyvolaly rychlý růst dovozu při tlumení vývozu. V roce 1992 východoněmecký dovoz převyšoval o 5 % HDP a schodek běžného účtu plateb byl vyšší než 80 % HDP. To znamená, že východní Německo spotřebovalo o 80 % více zboží a služeb, než samo vyprodukovalo.

Vývoz byl poznamenán zhroutilím východoevropských trhů, zejména trhu bývalého SSSR. Avšak také vývoz do západních průmyslových zemí velmi značně poklesl. Kdyby vývoz do západního Německa nevzrostl velmi silně, obchodní bilance by byla ještě horší. Bilance běžných plateb se hodně zlepšila díky výtěžkům východoněmeckých pracovníků, kteří pracují v západní části sjednocené země. V roce 1993 mohou tyto příjmy dosáhnout výše 20 mld. DM, tedy téměř hodnoty veškerého vývozu komodit do západní části Německa z bývalé NDR. Díky vývozu služeb je její celkový vývoz v roce 1993 vyšší o 40 procent než v roce 1989, zato vývoz zboží je o 30 % nižší.

Zcela v rozporu s vývojem vývozu se dovoz zboží (na Východ) v letech 1989–1993 zečtyřnásobil. Ještě více vzrostl dovoz služeb. Podíl dovozu ze střední a východní Evropy poklesl z 50 % v roce 1989 na sotva 2 % v tomto roce. Dovoz ze západních zemí vzrostl za stejnou dobu z 25 % na 39 %, ostatní dovoz je ze západního Německa (tj. 59 %).

V. Vysoká nezaměstnanost

Silný pokles výroby, nahrazené nyní dovozem, vedl k pronikavému poklesu zaměstnanosti. Ta představuje v roce 1993 na území bývalé NDR téměř 6 milionů osob, což je asi o 40 % méně než před vytvořením měnové unie. Příčinou je do značné míry – ne však zcela – pokles výroby, bereme-li v úvahu, že stejně jako ve všech socialistických zemích také ve východním Německu existovala značná skrytá nezaměstnanost. Avšak i v případě stejné úrovně výroby (jako před rokem 1989) by byl velký počet osob ztratil práci při zavádění kompetitivní ekonomiky. V porovnání se ztrátou pracovních míst je o něco vyšší než 15 % nezaměstnanost stále mírná. Příčinou tohoto stavu jsou následující faktory. Přibližně 750 tisíc obyvatel východního Německa se v období od začátku roku 1990 do začátku roku 1993 přestěhovalo do západního Německa. Téměř 900 tisíc osob předčasně odešlo do starobního důchodu. Více než 500 tisíc lidí je buď zapojeno do veřejných prací, anebo navštěvuje rekvalifikační kurzy. Kromě toho 400 tisíc osob dojíždí za prací do západního Německa a 230 tisíc obyvatel pracuje na zkrácenou pracovní dobu (graf 10).

Výše nezaměstnanosti pravděpodobně zůstane na současné úrovni ještě po nějakou dobu. I kdyby se růst ekonomiky v příštích letech urychlil, stane se to vlivem převážně růstu produktivity práce, nikoli vyšší míry zaměstnanosti. Vysoká nákladovost na jednotku výroby ve východním Německu v poměru k západní části musí klesat, když se produktivita práce značně zvýší. Tím by se východoněmečtí výrobci stali také konkurenceschopnějšími.

Další podmínkou zastavení růstu nezaměstnanosti je nesnížení úrovně aktivního přístupu k trhu práce. Zatím však nelze nezaměstnané zapojené do veřejných prací a do přeskolovacích kurzů umístit v pravidelném pracovním poměru. Je nebezpečí, že vláda ve snaze konsolidovat veřejný rozpočet bude dále omezovat výdaje Spolkového úřadu práce. Ten by pak byl nucen omezovat výdaje na veřejné práce a přeskolovací programy, aby mohl splnit své povinnosti – vyplácet podpory v nezaměstnanosti.

VI. Hospodářské vyhlídky

V případě východního Německa můžeme tyto vyhlídky formulovat na makroekonomické i mikroekonomické úrovni. Po dvou letech značného poklesu výroby a zaměstna-

nosti se minulý rok HDP zvýšil téměř o 7 % a v roce 1993 vzroste asi o 5 %. Růst v tomto roce je negativně ovlivňován recesí v západním Německu. Dodávky na Západ jsou nižší, než by mohly být, a také investice ze západních zdrojů jsou slabší. Jestliže západoněmecká ekonomika v příštím roce zaznamená pozitivní růst, také růst východoněmecké ekonomiky bude zase větší. Přesto však má tento růst své meze a bude sotva vyšší než 7 % ročně v střednědobém vývoji. Příčiny jsou zhruba následující.

Míra růstu kterékoliv ekonomiky se rovná souhrnu produktu z míry investic plus marginální produktivity kapitálu. Více než 50% míra investic v bývalé NDR je mimořádně vysoká. Pravděpodobně se za střednědobé období sníží na normální úroveň. Kdyby se snížila na 40 %, byla by v mezinárodním měřítku stále ještě velmi vysoká.

Marginální produktivita kapitálu činila 13 % v roce 1992 a asi 9 % v roce 1993 (graf 11). Průměr těchto dvou cifer je zhruba stejný jako v západním Německu od roku 1970. Odpovídá také marginální produktivitě dosažené v ostatních vyspělých zemích v poslední době. Je však nižší než hodnoty zaznamenané v rychle rostoucích ekonomikách rozvojových zemí. Je tedy otázkou, zda bude východní Německo s to zvýšit marginální produktivitu svého kapitálu.

Poměrně vysoké míry produktivity kapitálu lze dosáhnout kombinováním kapitálu s velkým množstvím práce či s jinými zdroji, intenzita kapitálu je tedy nízká. Je to případ četných rozvojových zemí, avšak ekonomické je toto řešení jen tehdy, jestliže práce či jiné zdroje jsou levné. To však není případ východního Německa, protože se již brzy dostane do stejné oblasti vysokých mzdových nákladů, jako je tomu v západním Německu. Nové kapacity postavené ve východním Německu jsou více anebo stejně kapitálově náročné jako v západním Německu. Ve střednědobém vývoji nemůže být marginální produktivita kapitálu podstatně vyšší než v západním Německu.

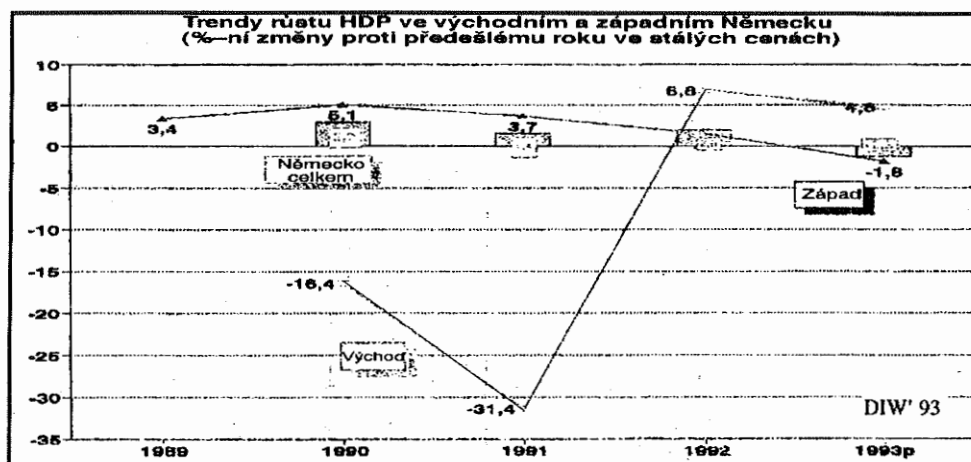
Na mikroekonomické úrovni bude rozhodující skutečnost, zda lze urychlit růst zpracovatelského průmyslu. Ve stavebnictví je konjunkturální situace výborná a zůstane takovou i v příštích letech. Rychlý růst zaznamenaly také služby, což se však patrně zmírní. Až se spotřebitelské služby dostanou na západní úroveň, větší část dalšího růstu se přenesou do výrobních služeb, jejichž vývoj bude však závislý na průmyslovém růstu.

Vývoj zpracovatelského sektoru je stále poněkud nepravidelný. Zajímavé je, že průmyslová odvětví, která v ekonomice bývalé NDR měla komparativní nevýhody, se dosud nevzpamatovala, naopak jejich situace se ještě dále zhoršuje, zatímco odvětví s komparativními výhodami se zotavují. Ty první patří do skupiny produkující investiční statky, kdežto výrobci spotřebních statků a základních produktů patří do druhé skupiny. Ve všech kategoriích však nalezneme stagnující i prosperující podniky. V sektoru podniků vyrábějících investiční statky si například velmi dobře počínají výrobci kovových konstrukcí pro stavebnictví, i když strojírenský průmysl soustavně snižuje svou výrobu. Ve výrobě základních materiálů snižují výrobu slévárny, ale u výroben ropných derivátů je tomu naopak. Mezi spotřebními obory je úspěšný polygrafický průmysl, včetně nakladatelství, zatímco oděvní průmysl soustavně omezuje výrobu.

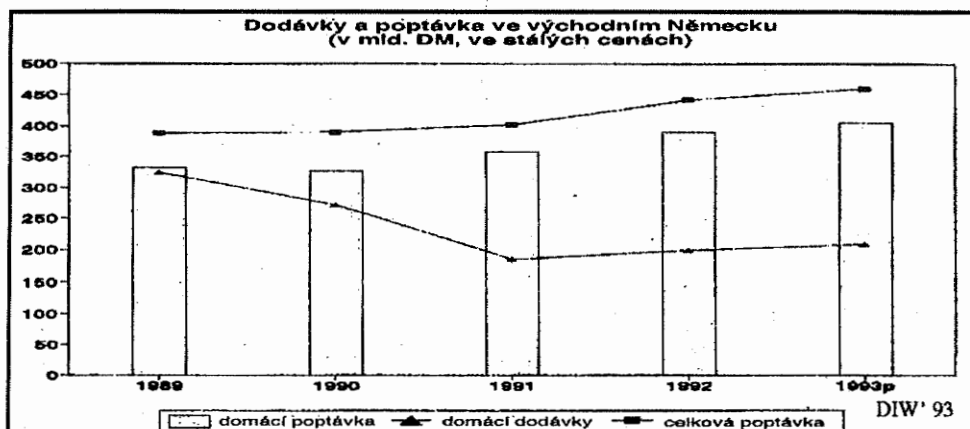
Společným rysem těchto příkladů je, že podniky, které musejí čelit transregionální či mezinárodní konkurenci, nebyly schopny se regenerovat, zatímco jiné, které zásobují především místní trhy, a čilé stavebnictví jsou na tom poměrně dobře. Výkony těch prvních se zlepšily teprve tehdy, až budou sníženy výrobní náklady a modernizovány výrobní prostředky. Dnes mnohé z nich mají nevýhody plynoucí z vysokých mzdových nákladů na jednotku výroby v porovnání se západoněmeckými podniky. Mají též těžkosti při vstupu na nové trhy. Ty pravděpodobně překonají, jakmile budou znovu cenově konkurenceschopné. Jejich hlavním cílem musí být proto snížení nákladovosti zvýšením produktivity práce. Jestliže to dokáží, dostaví se soustavný růst jejich výroby. Když se pak zvýší průmyslová výroba, služby budou vtaženy do tohoto procesu. Při dnešní vysoké míře investic musí dříve či později nastat potřebný růst produktivity. Potom budou východoněmeckí výrobci ve zpracovatelském průmyslu stát před úkolem dobytí trhů v západním Německu, v ostatních částech Evropy či v zámocích. Tento úkol je zvládnutelný, jestliže budou nové produkty prodávány za racionální výrobní náklady.

Poznámka: Stať byla přednesena na mezinárodním akademickém sympoziu na 25. výroční konferenci Světové ligy pro svobodu a demokracii, Berlín 23. 10. 1993.

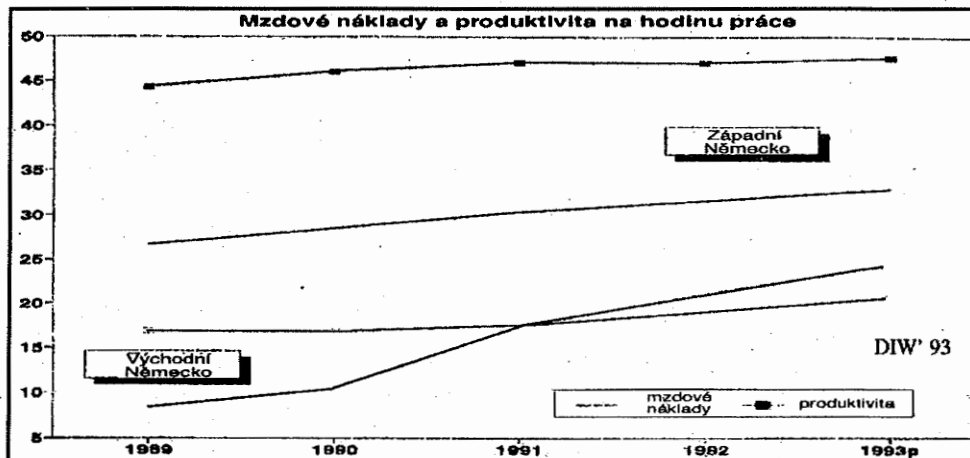
Graf 1

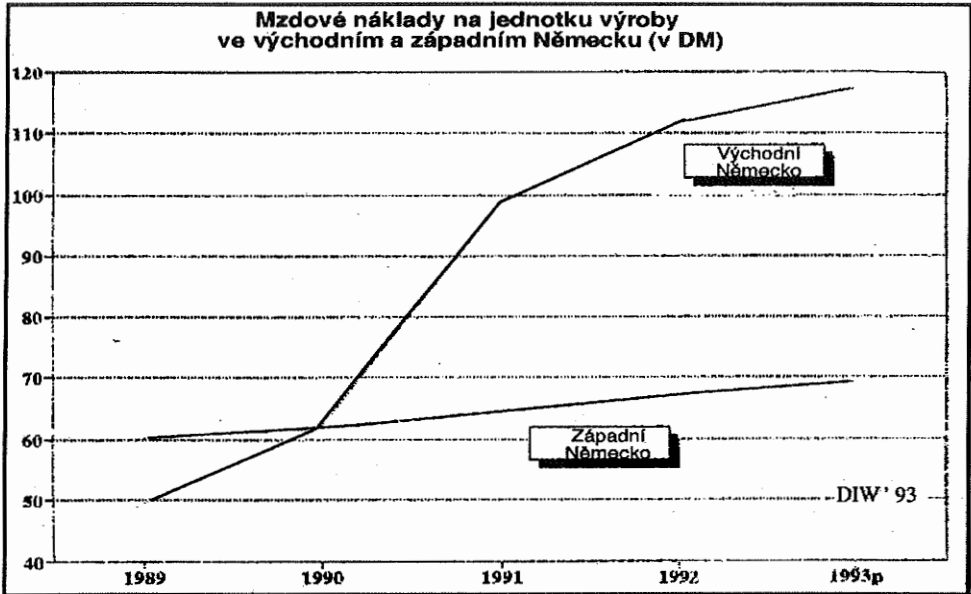
Graf 2

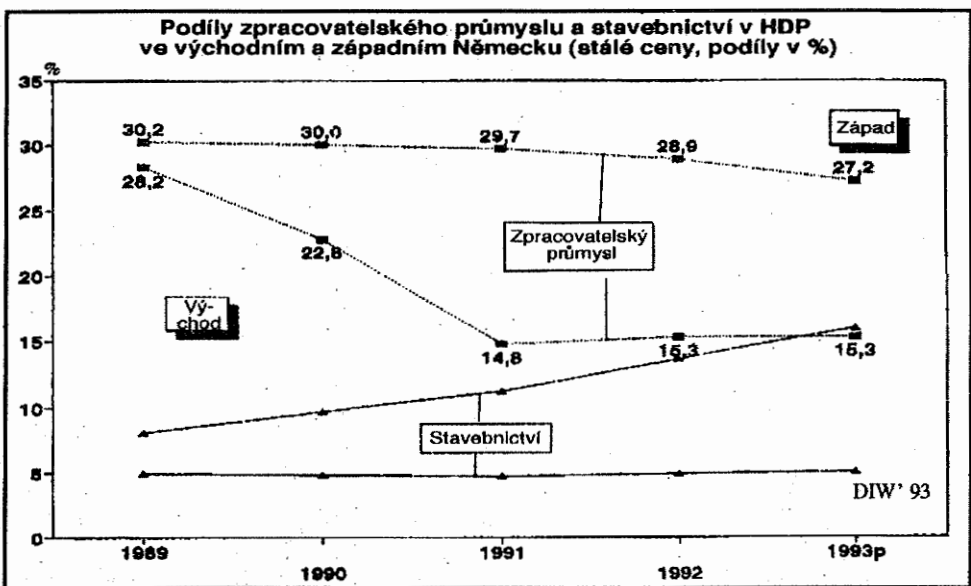
Graf 3

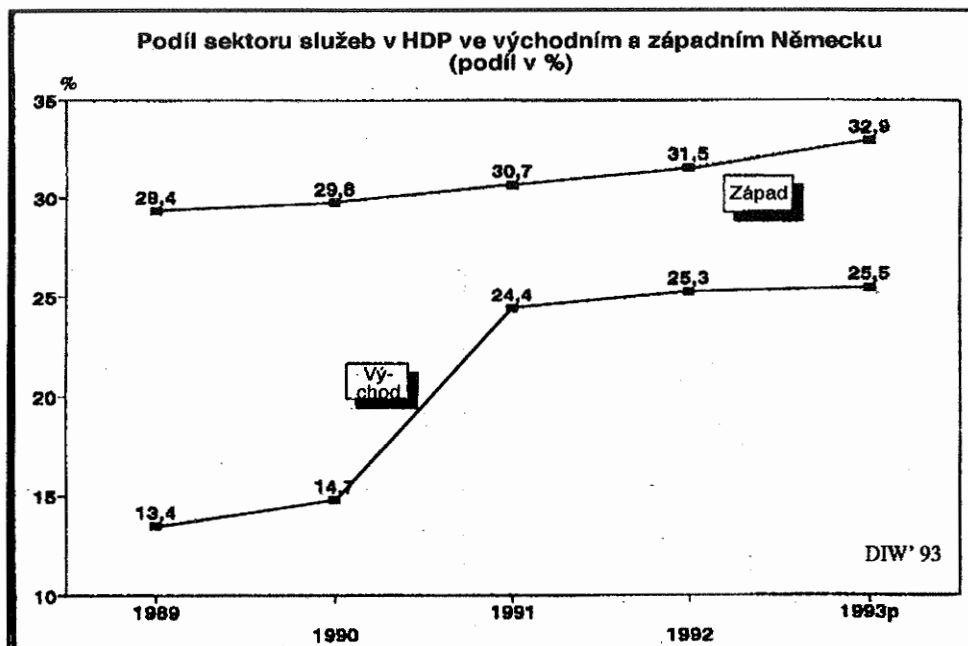
Graf 4

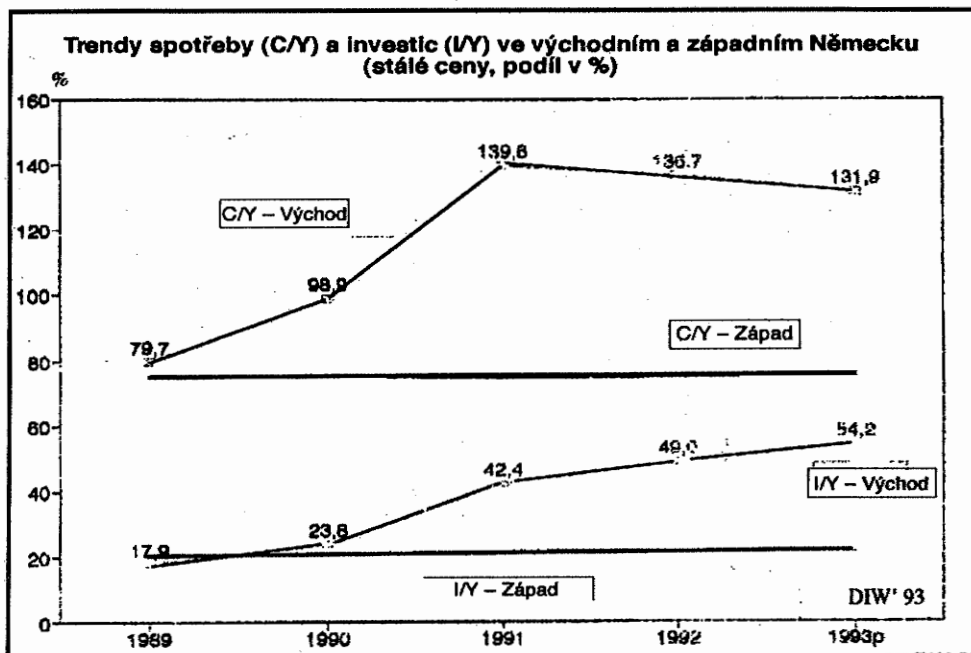
Graf 5

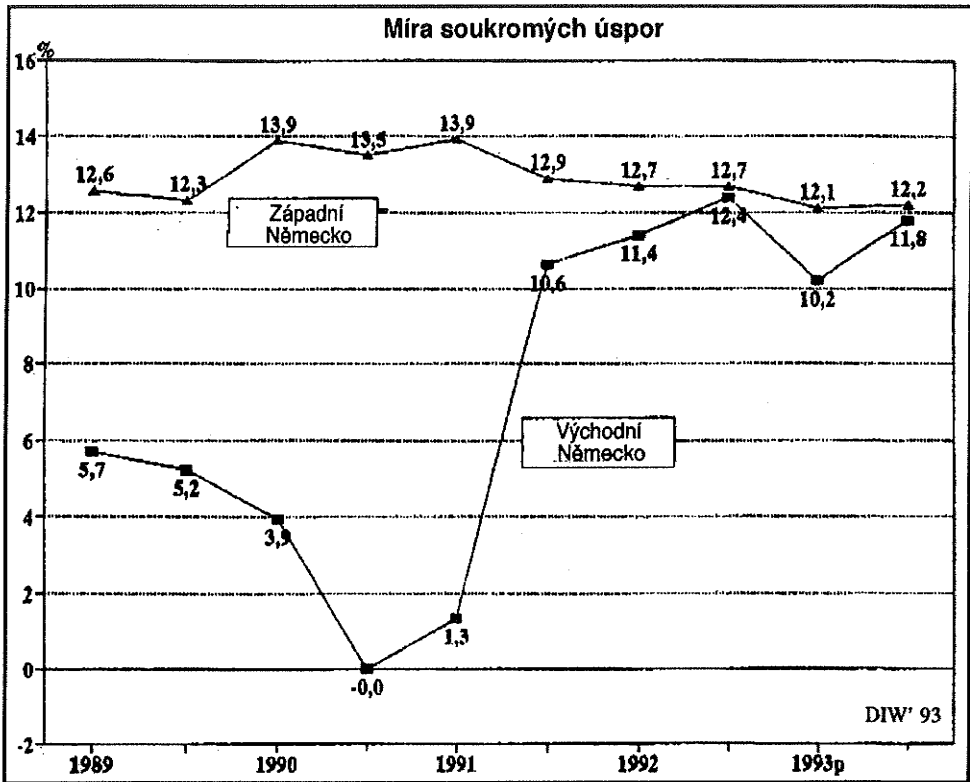
Graf 6

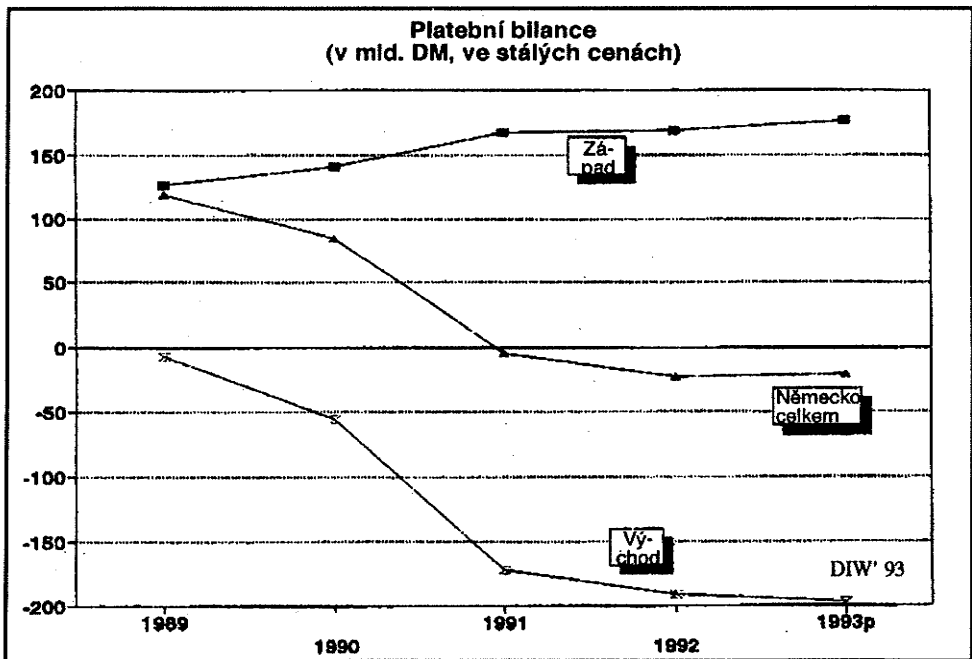
Graf 7

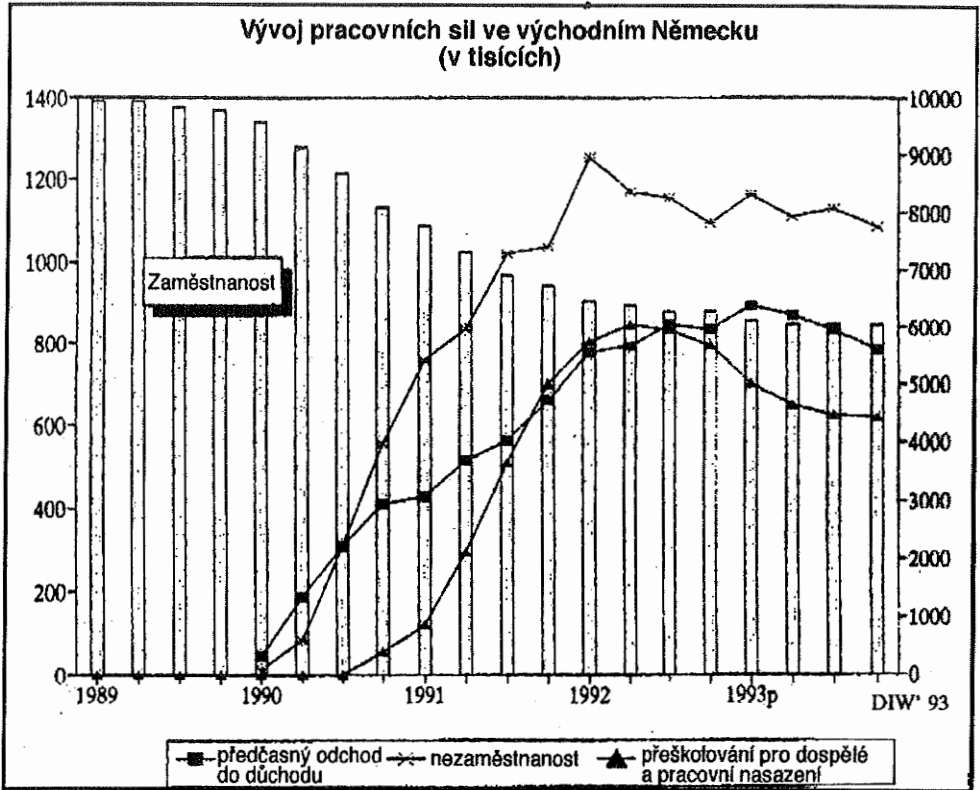
Graf 8

Graf 9

Graf 10

Graf 11

